

УДК 94(477.43/44)''170/190''

О. В. Барвінок

**ДВОРЯНСТВО ПОДІЛЬСЬКОЇ ГУБЕРНІЇ
В КІНЦІ XVIII – НА ПОЧАТКУ XX СТ.: ІСТОРІОГРАФІЧНИЙ ОГЛЯД¹**

У статті здійснена спроба проаналізувати стан наукової розробки проблеми діяльності дворянства в органах державного управління регіону від часу створення Подільської губернії до початку XX століття. Показано рівень висвітлення даного питання у працях вітчизняних та зарубіжних дослідників дорадянського, радянського та сучасного періодів.

Ключові слова: Подільська губернія, дворянство, польська шляхта, дворянські зібрання, самоврядування, інкорпорація, інтеграція.

У руслі політики держави, спрямованої на покращення ефективності організації управління та функціонування владних структур, суттєве значення має оцінка історичного досвіду у контексті формування нового ефективного державного ладу України. Зважаючи на умови розвитку традицій української влади та беручи до уваги певні помилки тодішнього керівництва, актуальним стає вивчення минулого досвіду участі вищих верств населення для пошуків правильних шляхів вирішення складних завдань, які виникають перед державою.

Останнім часом у вітчизняній історичній науці з'явилося чимало досліджень з теми діяльності владних структур на Україні від моменту входження її до складу Російської імперії і до 1917 р. – часу, коли кардинальні трансформації держави призвели відповідно до функціональних, національно-соціальних та класових змін у них. Так, зокрема тема дворянства, його кількісний і національний склад та функціональність у органах державного управління Подільської губернії та станового самоврядування регіону є малодослідженою науковою проблемою, оскільки до недавнього часу історики звертали свою увагу переважно на соціально-економічні аспекти життя дворян. Тому нашим завданням є спроба проаналізувати історіографію даного питання задля подальшого ґрунтовного дослідження.

Вивчення окремих аспектів історії того чи іншого регіону слід розпочинати зі змалювання цілісної картини його розвитку у визначений дослідником період. У даному випадку вивчення подільського дворянства у владних інституціях передбачає ознайомлення з історією виникнення самої губернії, з особливостями формування адміністративно-територіального устрою, національно-релігійним складом населення та соціально-економічним становищем краю.

Історія вивчення Поділля розпочалась зі збору статистично-етнографічних матеріалів. Вчені-історики ще у дорадянський період описували природно-географічні умови краю, частково адміністративно-територіальний устрій, національно-релігійну картину губернії. Тут варто назвати праці священика з Кам'янця-Подільського В. Марчинського «Статистично-топографічний та історичний опис Подільської губернії» [1] та історика і письменника О. Пшездзецького «Поділля, Волинь, Україна. Картини місць і часу» [2].

Державні установи Російської імперії у перше десятиріччя XIX ст. ініціювали виконання історико-статистичних описів губерній Правобережної України. У численних працях окрім історії, статистики, економіки Поділля, помітна спроба об'єктивно обґрунтувати губернський устрій у цьому регіоні. Так, український історик М.Ф. Карачківський видав (щоправда у 1929 р.) «Опис Поділля 1819 р. В. Рудницького», який містить цікаві відомості про деякі населені пункти Подільської губернії [3].

У середині XIX ст. з'явилась праця Н.П. Столпянського «Девять губерний Западно-русского края в топографическом, статистическом и историческом отношениях», в якій знаходимо відомості зокрема про кількісний, соціальний та національний склад населення від початку XIX ст. [4].

Із 1838 р. уряд дозволив видавати Подільські, Волинські та Київські «Губернские ведомости», у неофіційних частинах яких часто вміщувались ґрунтовні матеріали історико-краєзнавчого спрямування, щоправда, без авторства: «Историческое обозрение городов Подольской губернии», «Краткая история Подолии», «Историческое описание некоторых местечек и поселений Подольской губернии». Вже з середини 80-х рр. XIX ст. завдяки місцевим дослідникам старовини у часописах починають з'являтися узагальнюючі нариси з історії Поділля – історико-статистичні звіти, описи губернії, повітів тощо. Так, впродовж 1853-1855 рр. у часописі «Журнал Министерства внутренних дел» були надруковані сім нарисів про міста і повіти Поділля з описами населення, що мало неабияку історичну цінність [5]. Комплексне вивчення історії Правобережних губерній та видання історико-краєзнавчих збірників про минуле краю започаткував П.Н. Батюшков – подільський губернатор 1882-1884 рр. [6; 7].

Загальну картину історії Подільської губернії, аспекти територіального устрою регіону у загальноімперській системі, а також статистичні матеріали подавали дослідники М. Сімашкевич, Л. Крушинський, Л. Похилевич, подільський губернатор К. Фліге, краєзнавець Ю. Сіцінський та інші. Вони

¹ Автор висловлює щирю подяку Інституту інтердисциплінарних досліджень «Artes Liberales» Варшавського Університету за надану можливість наукового стажування у Республіці Польща (грудень, 2009 р.), що дозволило доопрацювати пропоновану статтю.

активізували збір даних щодо Поділля. Більшість праць на початку ХХ ст. мали частіше колективний характер, проте можна відмітити ґрунтовне дослідження В. Філімонова, який, вивчаючи економічний розвиток Поділля, не оминув питання адміністративно-територіальної організації краю [8].

Цінні дані про національний склад населення, рівномірність його розселення у регіоні у ХІХ ст. і до 1918 р. подали подільський історик С. Саченко [9] та Н. Григор'єв-Наш [10]. Етнічний та соціальний склад населення Подільської губернії вивчав відомий український історик Д. Дорошенко, праця якого уможливила визначення питомої ваги дворян відносно інших станів регіону [11]. Значна кількість історіографічно-бібліографічних матеріалів з історії Поділля зібрана у фундаментальній праці Л. Баженова [12].

Коротку історію польського Поділля, описи населених пунктів краю, події визвольних повстань та події початку ХХ ст. подає польський історик З. Скрок [13].

Основоположниками історії дворянства стали дореволюційні історики-правники, які аналізували юридичні аспекти привілейованого стану. Вивчення дворянського стану в Росії розпочав О. Романович-Славатинський із аналізу законодавчих актів та висвітлення правового і майнового становища дворянства. Він першим простежив розвиток корпоративних прав дворян, відмітив відмінності між російськими та зарубіжними привілейованими станами, вказав на важливу роль дворянського самоврядування як "колишню обов'язкову службу у новому виданні" [14, с.401]. Таке ж значення дворянства як головної соціальної опори самодержавства доводив і М. Яблочков, запропонувавши історію російського дворянства у хронологічно-проблемному порядку [15].

Професор юриспруденції С.О. Корф у своєму фундаментальному дослідженні основну увагу приділив корпоративній організації дворянства Росії, вказуючи на відмінності у формуванні російських дворянських інституцій та польських колишніх шляхетських органів самоврядування, які менше "тяжили до центру" [16, с.437]. Так, Б. Нольде поступовий процес перетворення шляхетських сеймиків у російські дворянські інституції дослідив на особливостях запровадження імперського законодавства у сфері станової корпоративної організації саме на Правобережжі [17].

Праця барона П.Л. Корфа «Ближайшія нужды местного управления» має публіцистичний характер: автор роздумує над загальною розробкою законодавчої програми майбутньої діяльності у сфері місцевого управління, вказуючи на необхідність об'єднання на місцях земської адміністрації з урядовою, а також про підвищення ефективності діяльності Губернських Дворянських Зібрань, зокрема у вирішенні селянських питань (адже саме дворяни були великими землевласниками) [18].

Радянська історіографія представлена небагатьма загальними працями з історії дворянських інституцій Російської імперії. Зокрема, науковець А.П. Корелін вивчав корпоративні організації привілейованого стану у пореформений період, які були причетними до усіх сфер місцевого управління, зокрема значення губернських і повітових предводителів дворянства [19; 20].

Історик Ю.Б. Соловйов досліджував зміни самодержавного законодавства, які впливали на взаємозв'язки верховної влади і російського дворянства, його складну соціальну структуру, охарактеризував становище привілейованого стану у нелегкий для нього період політичної кризи від кінця ХІХ ст. до 1914 року [21; 22; 23].

Події квітня 1793 року стали основоположним каменем інкорпорації Правобережжя Російською імперією і, відповідно, процесу розбудови російського адміністративного апарату на Поділлі. Губернський статистичний комітет посприяв виходу в 1885 р. колективної праці подільських істориків В.К. Гульдмана, Й.Й. Ролле та М.І. Яворовського «Материалы для истории Подольской губернии» [24]. Видання вміщувало документи (нині вже втрачені), які висвітлювали процес входження Поділля під владу Російської імперії у 1792-1795 рр. Оскільки матеріали були однотематичними, то у тодішніх наукових колах праця отримала схвальну оцінку. Крім того, В.К. Гульдман 1892 р. під своєю редакцією видав довідник, додатки якого вказували посадових осіб станового і повітового рівнів та їх місцезнаходження [25]. Зокрема, П.Н. Батюшков у праці «Подолія – историческое описание» акцентував на тому, що присутність російського дворянства у регіоні уможливила повну інкорпорацію Поділля Російською імперією [26].

Певні факти щодо розвитку імперських державних закладів на Поділлі та зокрема у Кам'янці [27] і адміністративно-територіальне розмежування даного регіону прокоментував Ю. Сіцінський [28]. В. Шульгін у своєму дослідженні підкреслював, що на процес зміцнення російської влади на Поділлі негативно впливає домінуюча присутність поляків в адміністративних органах [29]. Російський історик А.Н. Ільєнко наприкінці ХІХ ст. здійснив спробу проаналізувати місце шляхти у нових соціально-політичних умовах після загибелі Польщі як держави, зробивши висновки щодо причин такого прикрого для поляків факту [30].

Дослідники В. Кабузан і С. Троїцький здійснили спробу аналізу змін у кількості та розміщенні дворянства в Росії наприкінці ХVІІІ-ХІХ ст., зокрема представили у вигляді таблиць цікаву інформацію про чисельність легітимних шляхтичів на території Південно-Східного Поділля [31].

Джерела, що висвітлюють факти інкорпорації Правобережжя, увійшли в основу дослідження В.А. Смолія [32]. Ця праця є однією із перших у радянській історіографії, яка базується на використаних джерельних матеріалах зазначеного періоду.

Представники історичної думки радянського періоду розглядали питання всієї системи державного управління Російської імперії з точки зору марксистсько-ленінської ідеології, критикуючи малоефективність царського режиму та внутрішню політику уряду взагалі. Наприклад, М.П. Єрошкін, вивчаючи дореволюційні державні установи, акцентував увагу саме на структурі та функціях вищих та центральних органів влади імперії [33]. Натомість він відзначив, що збільшення адміністративного апарату, ускладнення його функцій змусили місцеву владу пристосовуватись до нових соціально-економічних умов [34]. Але вже у наступній

своїй праці історик розглянув деякі аспекти місцевого державного апарату, зазначивши, що питання особливостей управління окраїнних губерній ще потребує більш детального окремого розгляду [35].

Сучасна історіографія (від 1990-х років) історії шляхетсько-дворянських станів представлена досить широким спектром наукових праць різного рівня. Історики І.І. та Ір.І. Кривошея, С. Лисенко, Н. Щербак, Ю. Войтенко у своїх дослідженнях також детально розглядають інкорпорацію правобережних губерній, хід легітимації шляхти та її декласації [36-39].

На особливу увагу заслуговує стаття Ю. Хоптяр, який розглянув історію правобережного дворянства з моменту входження цього регіону до складу Російської імперії, а також зробив спробу визначити місце та роль дворянського стану в системі управління державою та у її соціально-економічному розвитку впродовж XIX ст. [40].

В.М. Бармак описав корпоративну організацію дворянства Правобережжя, простеживши формування владних інституцій Російської імперії у цьому регіоні наприкінці XVIII – в першій половині XIX ст. Він стверджує, що шляхетські інституції цього регіону природно доповнювали структуру органів місцевого управління, набувши з часом статусу аналогічних структур [41]. На основі багатоджерельної бази діяльність генерал-губернаторств в Україні та адміністративних установ Правобережжя, їх правові, ідейні, організаційні аспекти представила В.С. Шандра [42; 43].

Зростання наукового інтересу до історії привілейованого стану, зокрема Правобережжя, спостерігається і у працях зарубіжних істориків. Так, сучасний французький дослідник Д. Бовуа вказував на те, що особливості російської політики на Правобережній Україні збагнути не просто, оскільки проблема губернських дворянських зібрань ще недостатньо розроблена. Він на основі аналізу цілого пласту архівних джерел та літератури дослідив взаємовідносини імперської влади, місцевого шляхетства-дворянства та селянства, визначивши участь і роль кожного впродовж трьох періодів історичного розвитку цього регіону [43-46].

У контексті історії Польщі історик Т. Епштейн вивчає різні сторони життя шляхетсько-дворянських станів Правобережжя, прикладом чого може слугувати стаття про шлюби шляхти на Волині, Поділлі та Україні у 1815-1880 рр. [47].

Широкий спектр досліджень з історії польських повстань дозволяє змалювати цілісну картину соціально-політичних настроїв та життя Правобережних губерній вцілому, а також наслідки участі подільського дворянства у цих подіях.

Звернув увагу на «особливу» політику російського царизму щодо майнових прав польського шляхетського елементу О. Гордуновський, простежуючи еволюцію поміщицьких господарств у нових товарно-грошових відносинах [48]. Царська аграрна політика на Правобережжі між польськими повстаннями, за висновками В. Щербини, полягала у зменшенні кількості поляків-землевласників одночасно із посиленням позицій російських дворян [49]. Науковцем О.І. Козій досліджено процес втрати місцевим шляхетством владних повноважень у період між двома польськими повстаннями [50].

Доповнюють інформаційний потенціал тематики дослідження праці польських дослідників щодо окремих аспектів політичного і соціально-економічного життя Правобережжя та його соціальної структури. Зокрема, А. Вронський у своїй монографії «Повстання листопадове на Волині, Поділлі та Україні» дослідив суспільний і національний склад повстанчих відділів у даних регіонах [51].

Польський дослідник Е. Козловський опрацював і вперше у польській історіографії ввів у науковий обіг невідомі документи 1830-1831 рр., що висвітлюють листопадове повстання поза межами Королівства Польського. Їх автором є учасник тих подій А. Голінський, який впродовж 1832-1834 рр. описав історію революційного руху на Поділлі, діяльність Подільського Патріотичного Товариства, механізм конспірації перед повстанням. Крім того, він наводить соціо-етнічний опис мешканців краю, а саме шляхетського стану та його майнове становище і привілеї до повстання, діяльність виконавчої і поліційної влади. Цінними є біографічні нотатки шляхтичів, які брали активну участь у повстанні [52].

На фоні подій польського повстання 1863 р. С. Драніцин розглядає участь у ньому менш заможних верств шляхетства Правобережжя, вказуючи на відмінності між селянами та однодворцями від соціального статусу шляхтичів, незатверджених Герольдією у дворянстві [53].

Автор М. Лещенко стверджував, що шляхта розглядала Правобережжя як беззаперечну територію Польщі, але події 1863 р. показали ще недостатньо усвідомлену необхідність підвищення політичної свідомості суспільства самим шляхетським елементом [54]. Механізм підготовки повстання в Подільській губернії, агітація серед шляхетства, фінансування, хід подій, репресивні заходи царату щодо учасників були відображені у монографії Г. Марахова [55]. Проте статистично-аналітичний підхід до вивчення повстання 1863 р. та участі у ньому правобережного дворянства здійснив науковець В. Зайцев [56]. Персонально-довідковий матеріал про дворян-учасників революційних подій 50-60 рр. XIX ст. представив дослідник В. Дьяков [57]. Ці дослідження, безумовно, мають досить ціннісне значення для наших наукових пошуків.

Суспільне існування шляхетства Поділлі кінця XVIII – початку XX ст. історики радянського часу аналізували переважно в соціально-економічних аспектах, показуючи його з негативного боку і не враховуючи внеску дворянського стану в розвиток Правобережної України у загально історичному контексті.

Негативну оцінку управлінському апарату губернського рівня дав історик П.А. Зайончковський. Він хоч і мало уваги приділив діяльності губернських органів влади в Україні, але досить детально описав пореформений період кінця XIX ст., пов'язаний з посиленням реакції та боротьбою із революційним рухом [58; 59]. Історики-аграрники М.Н. Лещенко [60], О.В. Панкратова [61] також негативно оцінювали систему державного управління (як одну із причин селянських рухів), висвітлюючи некомпетентну поведінку влади у

боротьбі із селянськими виступами кінця XIX – початку XX ст. Крім того, вчені звернули увагу на особливості проведення реформи 1861 р. на Правобережжі, які були спричинені польським виступом і переслідували мету збільшення непольського землеволодіння.

Важливе місце у вивченні станової політики імперії щодо польського шляхетства має праця російського вченого Л. Горизонтова [62]. Він вказує на незакінчене вирішення «польського питання» через невідповідність урядових заходів щодо інтеграції польського населення. «Українське питання» у політиці верховної влади розглянув дослідник О. Міллер, який проаналізував соціальну структуру Правобережжя [63].

У монографії російського історика М. Бібіна йдеться про стосунки самодержавної влади і дворянства від початку Першої світової війни до Лютневої революції, коли Рада об'єднаного дворянства прагнула консолідувати представників привілейованого стану задля збереження їх лідируючої ролі [64].

Американський науковець С. Беккер розвіяв догматичний міф про втрату російським дворянством авторитету і значення після Великих реформ 1860-1870 рр. На його думку, привілейований стан адаптувався до соціально-економічних змін, зберігаючи таким чином лідируючу роль в економічно-політичному житті імперії [65].

Польський дослідник Д. Шпопер констатує політичну та суспільно-економічну активність дворянських зібрань західних губерній у 1856-1862 рр., а саме місцевих дворян польського походження. Ці факти, на його думку, свідчать про зародження суспільної думки та становлення громадянського суспільства [66, с.100].

Праця Л. Яшкевича базується на джерелах архівів Москви, Петербурга, Вільна, Мінська і Києва. У ній автор відобразив російсько-польські стосунки на переломі XIX-XX ст., відмітивши упереджене ставлення царату до польського питання напередодні подій 1905 р. [67].

Про перші прояви індустріалізації та значення шляхти (що почала формувати своєрідний «економічний» патріотизм пограниччя на заході імперії) у господарському розвитку південно-західних губерній Росії у першій половині XIX ст. йдеться у монографії Е. Орман. Певна мікроісторія, а саме – двох шляхетських родин, дозволила краще зрозуміти мотивацію багатой шляхти, її політичні побоювання змін, які принесло XIX ст. у політичній, соціальній, господарській та національній сферах життя Правобережжя. На площині історичної деталі представлено у зовсім новому огляді взаємовідносини маєтної польської шляхти і російських католиків з російською державою у XIX ст. [68, с.353]. Цікаво висловлюється авторка про «неминуче наближення катастрофи не тільки польського шляхетського світу, але і російського, напередодні революцій 1905 і 1917 років» у південно-західних губерніях Російської імперії [69, с.360].

Таким чином, дослідження історії Правобережжя розпочинається на початку XIX ст. із краєзнавчих студій. Перші праці носили топографічно-статистичний характер опису, а у наступні десятиліття простежуємо відтворені в описовому вигляді факти з більш детальним аналізом отриманих від попередників документальних матеріалів. Окремі аспекти історії дворянства Подільської губернії знайшли своє відображення у працях вітчизняних та зарубіжних істориків. Даний огляд історіографічного доробку у руслі зазначеної тематики, звісно, не є всеохоплюючим. На сьогодні ще науково нез'ясовані механізми реалізації становою корпорацією подільського дворянства своїх місцевих повноважень, елементів самоврядності, а також залучення їх верховною владою до виконання державних завдань.

Джерела та література

1. Marczyński W. Statystyczne, topograficzne i historyczne opisanie gubernii Podolskiej / w 3 t. / – Wilno, 1820. – Т. 1. – 350 р.; 1822. – Т. 2. – 302 р.
2. Przewdziecki A. Podole, Wolyn, Ukraina. Obrazy miejsc i czasow. – Wilno, 1840-1841. – т.1-2.
3. Карачківський М. Опис Поділля з 1819 р. В. Рудницького. (До історії Поділля початку XX ст.) // Студії з історії України науково-дослідної кафедри історії України в Києві. – К., 1929. – Т.2. – С. 99-111.
4. Столянский Н.П. Девять губерний Западно-русского края в топографическом, географическом, статистическом и историческом отношениях. – СПб., 1866. – 512 с.
5. Журнал Министерства внутренних дел. – 1836. – Ч.12. – №11. – С. 136-183; 1844. – Ч.8. – №12. – С. 470-482; Ч.9. – №3. – С. 496-519; 1853. – Ч.11. – С. 1-48, 51-52; 1854. – Ч.4. – С. 16; Ч.6. – С. 8-9; Ч.8. – С. 13-14; Ч.13. – С. 6. Батюшков П.М. Исторические судьбы Юго-Западного края. – СПб., 1889. – 176 с.
6. Батюшков П.М. Подолия – историческое описание. – СПб., 1891. – 243 с.
7. Филимонов В.В. Памятная книжка Подольской губернии. – Каменец-Подольский, 1912. – 212 с.
8. Саченко С. Статистические очерки Подолки. – Каменец-Подольский, 1906. – 57 с.
9. Григор'єв-Наш Н. Поділля: географічно-історичний нарис. – Кам'янець-Подільський, 1918. – 116 с.
10. Дорошенко Д. Про минулі часи на Поділлі: коротенька історія краю. – Кам'янець-Подільський, 1919. – 95 с.
11. Баженов Л.В. Поділля у працях дослідників-краєзнавців XIX-XX ст.: історіографія, бібліографія, матеріали / Л. В. Баженов. – Кам'янець-Подільський: Вінок, 1993. – 479 с.
12. Skrok Z. Podolska legenda: powstanie i pogrzeb podolskiego Podola / Zdzisław Skrok. – Warszawa: Wydawnictwo Iskry, 2007. – 206 s.
13. Романович-Славатинський А. Дворянство в России от начала XVIII в. до отмены крепостного права. – СПб., 1870. – 564 с.
14. Яблочков М. История дворянского сословия в России. – СПб., 1876. – 679 с.
15. Корф С.А. Дворянство и его сословное управление за столетие – 1762-1855. – СПб., 1906. – 720 с.
16. Нольдэ Б.Э. Очерки русского государственного права. – СПб., 1911. – 554 с.
17. Корф П.Л. Ближайшія нужды местного управления. – СПб., 1888. – 124 с.

18. Корелин А.П. Институт предводителей дворянства. О социальном и политическом положении дворян // История СССР. – 1978. – №5-6. – С.31-48.
19. Корелин А.П. Российское дворянство и его сословная организация (1861-1904 гг.) // История СССР. – 1971. – №5. – С.56-81.
20. Соловьев Ю.Б. Самодержавие и дворянство в конце XIX века. – Л.: Наука, 1973. – 384 с.
21. Соловьев Ю.Б. Самодержавие и дворянство в 1902-1907 гг. – Л.: Наука, 1981. – 526 с.
22. Соловьев Ю.Б. Самодержавие и дворянство в 1907-1914 гг. – Л.: Наука, 1990. – 270 с.
23. Материалы для истории Подольской губернии (1792-1795). – Каменец-Подольский, Губ. стат. Комитет, 1885. – 696 с.
24. Гульдман В.К. Населенные места Подольской губернии (Алфавитный перечень населенных пунктов с указаниями некоторых справочных сведений). – Каменец, 1892. – 156 с.
25. Батушков П.М. Подолия – историческое описание. – СПб., 1891. – 243 с.
26. Сицинский Ю.И. Город Каменец-Подольский – историческое описание. – К., 1895. – 89 с.
27. Сицинский Ю.И. Переход Каменца-Подольского под Российскую державу 21 апреля 1793 г. // К столетию Воссоединения Подолии с Россией. / Сб. статей. – Каменец-Подольский, 1893. – С. 36-38.
28. Шульгин В. Юго-Западный край в последние двадцатилетие (1838-1903). – К., 1864. – 138 с.
29. Ильенко А.Н. Начало конца Польши. – СПб., 1898. – 89 с.
30. Кабузан В.М., Троицкий С.М. Изменения в численности, удельном весе и размещении дворянства в России в 1782-1858 гг. // История СССР. – 1971. – №4. – С. 153-168.
31. Смолій В.А. Возз'єднання Правобережної України з Росією. – К., 1978. – 128 с.
32. Ерошкин Н.П. Высшие и центральные государственные учреждения России (1801-1917). – Т.4. – СПб., 1988. – 225 с.
33. Ерошкин Н.П. История государственных учреждений дореволюционной России. – М., 1983. – 187 с.
34. Ерошкин Н.П. Местные государственные учреждения дореформенной России (1800-1860) / Уч. пособие. – М., 1985. – 246 с.
35. Кривошея І.І., Кривошея Ір.І. До питання про інкорпорацію та юридичну легітимацію шляхти Правобережної України в Російській імперії (кінець XVIII – перша половина XIX ст.) // Південний архів: Збірник наукових праць. Історичні науки. – Випуск 16. – Херсон: Видавництво ХДУ, 2004. – С. 82-91.
36. Лисенко С., Чернецький Є. Правобережна шляхта (кінець XVIII – перша половина XIX ст.). – Біла Церква: ТОСК, 2002. – 349 с.
37. Щербак Н. Національне питання в політиці царизму у Правобережній Україні (кінець XVIII – початок XX ст.). – К., 2005. – 616 с.
38. Войтенко Ю.М. Еліта Правобережної України в Російському імперському суспільстві: політико-соціальні виміри (1793-1832 рр.) : Автореф. Дисерт. ... канд. іст. наук: 07.00.01. – Переяслав-Хмельницький, 2008. – 21 с.
39. Хоптяр Ю.А. З історії дворянства Правобережної України (кінець XVIII – XX ст.) // Наукові праці Кам'янець-Подільського державного педагогічного університету. Історичні науки. – Т.1 (3). – Кам'янець-Подільський, 1997. – С. 230-239.
40. Бармак М.В. Формування владних інституцій Російської імперії на Правобережній Україні (кінець XVIII – перша половина XIX ст.). – Тернопіль: Видавництво Астон, 2007. – 512 с.
41. Шандра В. Адміністративні установи Правобережної України кінця XVIII – початку XX ст. в російському законодавстві: джерелознавчий аналітичний огляд. – К., 1998. – 75 с.
42. Шандра В. Генерал-губернаторства в Україні: XIX – початок XX ст. – К., 2005. – 427 с.
43. Бовуа Д. Битва за землю в Україні 1863-1914 рр.: Поляки в соціо-етнічних конфліктах. – К.: Критика, 1998. – 336 с.
44. Бовуа Д. Російська влада та польська шляхта в Україні. 1793-1830 рр. – Львів: Кальварія, 2007. – 296 с.
45. Бовуа Д. Шляхтич, кріпак і ревізор. Польська шляхта між царизмом та українськими масами (1831 – 1863). – К.: Інтел, 1996. – 416 с.
46. Beauvois D. Trójkąt ukraiński: szlachta, carat i lud na Wołyniu, Podolu i Kijowszczyźnie 1793-1914 / Daniel Beauvois. – Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, 2005. – 813 s.
47. Epszstein T. Małżeństwa szlachty posesorskiej na Wołyniu, Podolu i Ukrainie w latach 1815-1880 / Tadesz Jan Epszstein // Nauki historyczne. – Warszawa, 1991. – S. 202-239.
48. Гордуновський О.М. Поміщицькі господарства Правобережної України в умовах розвитку товарно-грошових відносин у першій половині XIX ст. // Автореф. дис. ... канд. іст. наук. – Донецьк, 2000. – 21 с.
49. Щербина В.П. Аграрна політика царизма на Правобережній Україні в 30-х – на початку 60-х років XIX в. // Автореф. Дис. ... канд. іст. наук. – К., 1992. – 18 с.
50. Козій О.І. Становище польської шляхти на Поділлі в період між повстаннями 1830-31 і 1863 рр.: Автореф. Дисерт. ... канд. іст. наук: 07.00.01. – Львів, 1997. – 20 с.
51. Wroński A. Powstanie listopadowe na Wołyniu, Podolu i Ukrainie / Andrzej Wroński. – Warszawa: Neriton, 1993. – 120 s.
52. Kozłowski E. Golyński Aleksander. Pamiętnik Podolskiego powstania 1830-1831 roku / Eligiusz Kozłowski. – Warszawa: Instytut wydawniczy Pax, 1979. – 224 s.
53. Драницин С.Н. Польское восстание 1863 г. и его классовая сущность. – Ленинград, 1937. – 146 с.
54. Лещенко М.Н. Яскраві сторінки спільної боротьби: До сторіччя повстання 1863 року на Правобережній Україні. – К., 1963. – 225 с.
55. Марахов Г.И. Польское восстание 1863 г. на Правобережній Україні. – К., 1967. – 155 с.
56. Зайцев В.П. Социально-сословный состав участников восстания 1863 г.: Опыт статистического анализа. – М., 1973. – 230 с.
57. Дьяков В.А. Деятели русского и польского освободительного движения в царской армии 1856-1865 гг.: Библиографический словарь. – М., 1967. – 246 с.
58. Зайончковский П.А. Российское самодержавие в конце XIX в. – М., 1970. – 227 с.

59. Зайончковский П.А. Правительственный аппарат самодержавной России в XIX в. – М., 1978. – 268 с.
60. Лещенко М.Н. Класова боротьба в українському селі в епоху монополістичного капіталізму (60-90 рр. XIX ст.). – К., 1970. – 312 с.
61. Панкратова О.В. Революция 1905-1907 гг. в национальных районах России. – М., 1955. – 260 с.
62. Горизонтов Л.Е. Парадоксы имперской политики: Поляки в России и русские в Польше (XIX – начало XX в.). – М.: Индрик, 1999. – 272 с.
63. Миллер А.И. «Украинский вопрос» в политике властей и русском общественном мнении (вторая половина XIX в.). – СПб.: Алетейя, 2000. – 260 с.
64. Бибин М.А. Дворянство накануне падения царизма в России. – Саранск, 2000. – 268 с.
65. Беккер С. Миф о русском дворянстве: Дворянство и привилегии последнего периода императорской России / Перевод с английского Бориса Пинскера. – М.: Новое литературное обозрение, 2004. – 344 с.
66. Шлопер Д. Политические инициативы польской шляхты в западных губерниях Российской империи накануне восстания 1863 года // Отечественная история. – 2006. – №3. – С. 90-103.
67. Jaśkiewicz L. Carat i sprawy polskie na przełomie XIX i XX wieku / Leszek Jaśkiewicz. – Pułtusk: Wyzsza Szkoła Humanistyczna w Pułtusku, 2001. – 219 s.
68. Orman E. Tahańcza Poniatońskich: z dziejów szlachty na Ukrainie w XIX wieku / Elzbieta Orman. – Kraków: Polska Akademia Umiejętności, 2009. – 416 s.

Барвинок О. В. Дворянство Подольской губернии в конце XVIII – начале XX в.: историографический обзор

В статье сделана попытка проанализировать состояние научной разработки проблемы деятельности дворянства в органах государственного управления региона со времени создания Подольской губернии до начала XX века. Показан уровень изучения данного вопроса в работах отечественных и зарубежных исследователей досоветского, советского и современного периодов.

Ключевые слова: Подольская губерния, дворянство, польская шляхта, дворянские собрания, самоуправление, инкорпорация, интеграция.

Barvinok O. V. The nobility of Podolsk province in the late XVIII – early XX century: historiographical review
The attempt to analyze the state of problem's scientific development of the nobility's activity in the region's public administration since the creation of Podolsk province till the early twentieth century are made in this article. The author states the level of this issue in the works of native and foreign researchers of pre-Soviet, Soviet and contemporary periods.

Key words: Podolsk province, gentry, the Polish nobility, nobility assembly, self-management, incorporation, integration.

УДК 629.4/.5(091)(477.7)"18/19"

О. А. Шаригіна

**ІСТОРИОГРАФІЯ РОЗВИТКУ ЗАЛІЗНИЧНОГО ТА МОРСЬКОГО
ТРАНСПОРТУ НА ПІВДНІ УКРАЇНИ У ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ
XIX – НА ПОЧАТКУ XX СТ.**

Стаття присвячена розгляду історії залізничного і морського транспорту в наукових дослідженнях. Автор констатує, що, попри достатню поширеність цього питання в сучасній українській історіографії, відсутні узагальнюючі праці, присвячені формуванню транспорту в другій половині XIX – на початку XX ст.

Ключові слова: історіографія, Південь України, пореформений період, залізничний і морський транспорт.

Історія України була й залишається для багатьох дослідників об'єктом особливої уваги та джерелом постійних наукових дискусій і суперечок. Серед складних проблем історичного минулого України чи не найбільший інтерес для істориків науки представляють питання формування та функціонування транспорту. Оскільки винятково важливим засобом у створенні спільності економічного життя того чи іншого народу, а також у розширенні його економічних і культурних зв'язків завжди був саме транспорт. Промислова революція, яка відбувалася в Україні протягом 40-80-х рр. XIX ст. наполегливо висувала завдання створення розгалуженої транспортної інфраструктури. В останній – беззаперечно важливе місце повинні були посісти залізничний і морський транспорт. Багато в чому саме від їх становища залежала життєдіяльність великих приморських територій України.

Ступінь розробки теми характеризується відсутністю узагальнюючих досліджень, присвячених історіографії питання розвитку залізничного і морського транспорту Півдня України у другій половині XIX ст. Лише у працях Ю.П. Коновалова, О.Б. Шляхова дається огляд літератури стосовно розвитку морського та у праці Р.О. Пономаренка – залізничного транспорту в пореформений час. Це і зумовило мету статті – проаналізувати етапи історіографічного процесу та основні тенденції у вивченні теми.

Виходячи з цього, автор прагне розв'язати такі наукові завдання: визначити ступінь наукової розробки проблеми; виконати більш повний, ніж це зроблено попередниками, історіографічний аналіз наукової літератури з теми дослідження.